

19. Современная личность : социальные представления, мышление, развитие в норме и патологии / Рос. акад. наук. Ин-т психологи ; [отв. ред. К.А. Абульханова и др.]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2000. – 100 с.

20. Социальная психология : [учебное пособие] / О.В. Глuzдова, Е.В. Григорьева и др. ; под общей ред. Е.Н. Волковой. – М. : Высшая школа, 2007. – 341 с.

21. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С. 26-37.

22. Эльконин Б. Д. Психология развития : [учеб. пособие] / Б.Д. Эльконин. – М. : Academia, 2001. – 141 с.

23. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская ; отв. ред. М.А. Ушакова. – М. : Сентябрь, 2000. – 111 с.

УДК 159.923.2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Кулаков Р.С.

У статті представлено теоретичний аналіз сутності понять "самооцінка" та "рівень домагань", визначено їхній функціональний взаємозв'язок у формуванні та розвитку особистості, висвітлено психологічні особливості їх функціонального взаємозв'язку. Розкрито структуру самосвідомості особистості, під якою розуміється процес і результат усвідомлення особистістю самої себе, власної сутності й свого місця в системі численних соціальних зв'язків. Виділено основні структурні компоненти самосвідомості: образ "Я", самооцінка та рівень домагань, які визначають характер ставлення до себе як цілісного суб'єкта діяльності та поведінки, здатного до самопізнання і саморозвитку. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень простежується процес розвитку складових самосвідомості особистості з урахуванням його особливостей на різних вікових етапах. Взаємозв'язок самооцінки й рівня домагань особистості розкривається через уточнення їх змісту. Встановлено значущість самосвідомості та її таких провідних конструктів як образ "Я" самооцінка та рівень домагань в професійному самовизначенні, які забезпечують репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього, образу професії, який формується в процесі тривалого самопізнання та забезпечує формування відповідного ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього.

Ключові слова: образ "Я", самосвідомість, самооцінка, рівень домагань, особистість.

В статье представлен теоретический анализ сущности понятий "самооценка" и "уровень притязаний", определена их функциональная взаимосвязь в формировании и развитии личности, освещены психологические особенности их функциональной взаимосвязи. Раскрыта структура самосознания личности, под которой понимается процесс и результат осознания личностью самой себя, своей сущности и своего места в системе многочисленных социальных связей. Выделены основные структурные компоненты самосознания: образ "Я", самооценка и уровень притязаний, которые определяют характер отношения к себе как целостного субъекта деятельности и поведения, способного к самопознанию и саморазвитию. На основе анализа отечественных и зарубежных исследований прослеживается процесс развития составляющих самосознания личности с учетом его особенностей на разных возрастных этапах. Взаимосвязь самооценки и уровня притязаний личности раскрывается сквозь уточнение их содержания. Установлено значение самосознания и его таких ведущих конструктов как образ "Я", самооценка и уровень притязаний в профессиональном самоопределении, которые обеспечивают репрезентацию субъективной картины желаемого профессионального будущего, образа профессии, который формируются в процессе длительного самопознания и обеспечивает формирование соответствующего отношения к своему прошлому, настоящему и будущему.

Ключевые слова: образ "Я", самосознание, самооценка, уровень притязаний, личность.

This article presents a theoretical analysis of the essence of the concepts of "self-esteem" and "level of claims", their functional interrelation in the formation and development of personality is defined, the psychological characteristics of their functional interrelation are highlighted. The structure of personality self-identity, which includes the process and the result of understanding the individual himself, his own nature and place among the numerous social ties. The basic structural components of identity are defined: the image "I", self-esteem and level of claims, which define the nature of attitude as an integral subject behavior and capability of self-knowledge and self-development. Based on the analysis of domestic and foreign research the process of development of the components of personality self-identity taking into account its features at different age stages is traced. The interrelation of self-esteem and level of claims is revealed through clarifying their meaning. The importance of self-identity and its major constructs such as the image "I", self-esteem and level of claims in professional self-defining, which provide a representation of subjective picture of the desired professional future, the image of the profession, which is formed in the long process of self-formation and provides a positive attitude to the past, present and future is established.

Key words: image "I", self-identity, self-esteem, level of claims, personality.

Постановка проблеми. Розбудова державності України, побудова нового гуманного, демократичного суспільства актуалізують проблему формуванням всебічно розвиненої особистості, здатної адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому ак-

тивність, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до зовнішніх умов. Розв'язання цієї проблеми привертає увагу багатьох учених (М. Боришевський, А. Брушлинський, І. Булах, Ж. Вірна, Л. Долинська, С. Максименко, А. Новохатько, Р. Павелків, Н. Побірченко та ін.) до таких фундаментальних конструктів самосвідомості особистості, як самооцінка та рівень домагань, їх взаємозв'язку та значущості для розвитку особистості в сучасних умовах. Необхідність подальшого вивчення функціонального взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань зумовлена не тільки складністю дослідження структури самосвідомості, але й тим, що саме вони чинять суттєвий вплив на розвиток особистості, самосвідомості, процесів саморегуляції поведінки й діяльності.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Теоретичним підґрунтям для розроблення сучасними дослідниками теоретико-методичних засад енези свідомості та самосвідомості особистості у галузі вікової та педагогічної психології стали праці Б. Ананьєва, К. Абульханової-Славської, Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. М'ясищева, С. Рубінштейна та ін., які створили умови та перспективи розкриття рушійних джерел саморозвитку особистості, становлення її як суб'єкта діяльності та поведінки. Про це, зокрема, наголошується в працях І. Булах під час обґрунтування нею психологічних основ особистісного зростання підлітків. Учена відзначає про те, що основні лінії використаного нею для розв'язання цієї проблеми підходу витримані в ракурсі теоретичної позиції С. Рубінштейна, за якою постулюється наступне: питання психологічного вивчення особистості – це питання про її самосвідомість, про особистість як "Я", яке суб'єкт свідомо привласнює собі та всі похідні від нього справи та вчинки і бере на себе відповідальність за них як їх автор і творець. Отже, самосвідомість, переконливо доводить дослідниця, задаючи імпульс розвитку людини, безпосередньо включаючись у процес формування її чуттєво-образної сфери та поведінки, виступає в процесі особистісного становлення провідною силою [5].

Метою цієї статті є теоретичний аналіз та розкриття сутності понять "самооцінка" та "рівень домагань", їхнього місця в структурі свідомості та самосвідомості особистості, визначення їх функціонального взаємозв'язку у формуванні та розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Самосвідомість особистості є складним утворенням, і це доводить М. Боришевський. Його структуру, наголошує учений, утворюють такі взаємозалежні одиниці, як самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування й образ "Я". При цьому, на його думку, становлення образу "Я" особистості як інтегральної форми її самосвідомості, відбувається в процесі апробації влас-

них самооцінок, домагань, соціально-психологічних очікувань і оцінних ставлень до оточуючих. Становлення образу "Я", відзначає М. Боришевський, є ознакою нового рівня самосвідомості, який характеризується досягненням індивідом досить зрілого усвідомлення сутності своєї особистості. У структурі особистості цей образ є тим своєрідним каркасом, який служить особистості основою для вибору певної лінії поведінки, виступаючи при цьому як узагальнений глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, який забезпечує почуття ідентичності, самототожності людини [11].

Дещо інша структура самосвідомості особистості представлена в працях І. Кона, який виділяє такі її компоненти, як: "Я-ідентичність", від якої залежать єдність і послідовність поведінки й психічних процесів індивіда, а також міра їх участі у різних ситуаціях, на різних етапах життєвого шляху; "его", що являє собою процеси й механізми свідомої саморегуляції поведінки і діє на основі співвідношення свідомої внутрішньої мотивації особистості, сигналів із зовнішнього середовища й емоційних реакцій; образ "Я" як один з найважливіших феноменів у структурі самосвідомості, що інтегрує в собі уявлення індивіда про себе [7, 67].

У розробленій К. Абульхановою-Славською структурі самосвідомості особистості, на відміну від позиції І. Кона, виділяються такі її утворення, як образ "Я", цінності, ідеали, цілі, рівень домагань, уявлення про способи самооцінювання й становлення особистісних смислів. При цьому образ "Я", як інтегруючий фактор самосвідомості, на її думку, забезпечує формування в суб'єктів праці такого необхідного психологічного новоутворення, яким є процес самопізнання, за допомогою якого він починає ставитися до себе як до суб'єкта праці й конкретної діяльності, особистості та індивідуальності [1].

Таким чином, у структурі самосвідомості особистості вченими виділяється образ "Я" як узагальнений механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, самооцінка, рівень домагань, уявлення про способи самооцінювання й становлення особистісних смислів. Наголосимо, про згадане вище положення йдеться також у працях Р. Бернса, який стверджує що образ "Я" та самооцінка характеризують самосвідомість людини. Крім того, на його думку, терміни "Образ Я" або "Картина Я" недостатньо представляють динамічний, оцінний та емоційний характер уявлень особистості про себе, й тому їх потрібно використовувати для характеристики лише статичної та когнітивної складової "Я-концепції". Другою, оцінною складовою самосвідомості особистості має бути її самооцінка. При цьому, відзначає Р. Бернс, проявами самооцінки людини є її свідомі судження про свою значущість, які

відкрито або ж приховано присутні у будь-якому акті поведінки людини [3, 35-36].

Таким чином, самооцінка є компонентом самосвідомості особистості, яка містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей. Вона є відображенням людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання, який представлений наступною складовою самосвідомості, а саме образом "Я". Отже, ми приходимо до висновку, що в структурі самосвідомості особистості образ "Я", самооцінка та рівень домагань використовується вченими відокремлено для позначення ставлення до себе як цілісного суб'єкта діяльності та поведінки, здатного до самопізнання і саморозвитку.

Процес розвитку складових самосвідомості особистості довготривалий і складний, він набуває на різних вікових етапах своїх особливостей. Це підтверджують й дослідження останніх років (А. Брушлинський, А. В. С. Булах, А. Деркач, Л. Долинська, Ю. Забродін, Н. Завалова, В. Знаков, Г. Меднікова, Л. Мороз, А. Новохатько, Р. Павелків, В. Пономаренко, А. Прихожан, В. Столін та ін.), у яких становлення образу "Я" як узагальненої форми самосвідомості особистості відбувається впродовж тривалого часу, що потребує набуття індивідом життєвого досвіду й певного рівня сформованості когнітивних і емоційних структур особистості. Це інтегральне утворення особистості як узагальнений глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні виникає, на думку вчених, на певному, більш пізньому етапі її соціально-психологічного розвитку.

До такого висновку також приходять О. Леонт'єв, який наголошує про те, що формування особистості на початкових етапах її розвитку стихійне, таке, що не спрямовується самосвідомістю. Процеси самопізнання активізуються у підлітковому віці, коли у дитини виникає відчуття себе в часі, у неї з'являється психологічне минуле, сьогодення і майбутнє, вона по-новому починає ставитися до себе – для неї відкривається перспектива її власного розвитку [8, 281].

До такого висновку приходять також в процесі характеристики вікових особливостей розвитку підлітків і юнаків І. Кон, який стверджує, що періодом виникнення свідомого "Я", незалежно від сформованості його складових, є перехідний період від підліткового до юнацького віку. Це положення підтверджується й іншими дослідниками і, зокрема, К. Абульхановою-Славською під час вивчення психологічних особливостей вікового розвитку особистості. Нею експериментально доводиться, що в період раннього дитинства інтенсивно формуються вищі психічні функції, здібності та ін., а для юнацького періоду характерний розвиток соціального мислення, самосвідомості, ініціативи [1].

Таким чином, ми можемо стверджувати про те, що виокремлені нами вище складові самосвідомості особистості (образ "Я", самооцінка та ін.) формуються поступово, збагачуючись і наповнюючись у кожному віковому періоді розвитку новим психологічним змістом. Переважна більшість вітчизняних вчених сенситивним й одночасно критичним періодом формування самосвідомості особистості та таких її складових, як образ "Я", самооцінка, домагання, цінності, ідеали, вважають перехідний вік від підліткового до юнацького.

Результати проведеного нами теоретичного аналізу й виділення складових самосвідомості особистості дають змогу перейти до уточнення сутності та змісту поняття "самооцінка". Відзначимо, у сучасних дослідженнях переконливо доводиться, що в процесі будь-якої активності особистості яскраво або ж приховано виявляється її оцінна складова, обумовлена загальноновизнаними у суспільстві нормами, критеріями й цілями, моральними принципами та правилами поведінки, і тому її розглядають як особистісне судження про власну цінність.

У психологічних дослідженнях під самооцінкою розуміють оцінку особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінку визначають як цінність, значущість, якою індивід наділяє себе в цілому та окремі аспекти своєї особистості, діяльності, поведінки. Вона розглядається в якості центрального особистісного новоутворення і як відносно стійке структурне утворення, центральний компонент "Я-концепції" особистості, її самосвідомості. Основу самооцінки утворює система особистих смислів індивіда, прийнята ним система цінностей. Її функціями, стверджують вчені, є регулятивна (створює основу для сприйняття власного успіху або ж невдачі, формулювання цілей певної складності, тобто рівня домагань особистості) та захисна (забезпечує відносну стабільність, автономність і незалежність особистості). До функцій вчені віднесли також те, що самооцінка як складна система, на їхню думку, визначає характер самоставлення індивіда через загальну (відображає рівень самоповаги, цілісне прийняття або неприйняття себе) і парціальну (характеризує ставлення до окремих складових своєї особистості, вчинків, успішності окремих видів діяльності) Крім цього, самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань людини – ступенем складності цілей, які вона ставить перед собою. Розбіжність між домаганнями і реальними можливостями призводить до того, що людина починає неправильно себе оцінювати, в результаті її поведінка стає неадекватною – виникають емоційні зриви, підвищена тривожність та ін.

Наголосимо, саме взаємозв'язок загальної та часткової самооцінки особистості розкриває психологічний зміст понять "зона актуаль-

ного та найближчого розвитку", адже підвищення парціальної самооцінки призводить до зміни загальної і навпаки, також тут виявляється і взаємозв'язок самооцінки й рівня домагань особистості. Тому самооцінку варто розглядати у двох аспектах: відображення оцінки знань людини про себе різного ступеня узагальненості, оформленості та як потребу людини в її збереженні на достатньо високому рівні, який задовольняє особистість.

Дещо по-іншому розуміють самооцінку Р. Корсіні й А. Ауербах, які характеризують її як багатомірне поняття, що належить до того, яку думку про себе має людина у поєднанні з рівнем самоповаги та самоприйняття. Самооцінка, стверджують учені, відображає почуття особистісної цінності і компетентності, які люди пов'язують зі своїми "Я-концепціями". Р. Корсіні й А. Ауербах наголошують про те, що всі люди мають потребу або ж устремління до стійкого та міцного відчуття власної цінності або самоповаги, вони мають потребу в такій оцінці самих себе і оцінці оточуючих [9].

Для розкриття сутності згаданого вище поняття та оперування ним у сучасних дослідженнях звернемося також до праць Л. Бороздіної, яка наголошує, що всередині самооцінки є окремі утворення, підструктури, які не варто змішувати і підмінити одна одну. Це, на її переконання, образ себе, самооцінка і ставлення до інших, які мають власну і самостійну сутність. Як складова образу "Я" самооцінка є комплексом інформації людини про саму себе. Вона відповідає на запитання: "Що я маю і чим я володію?" В цій підструктурі відбувається фіксація знань людини про саму себе. Тому тут, наголошує Л. Бороздіна, в структурі самосвідомості самооцінка має спеціальну функцію, зміст якої полягає в діючій критичній позиції індивіда стосовно того, чим він володіє. Це оцінка себе з позиції певної системи цінностей. Тому, стверджує дослідниця, згаданий конструкт відповідає на запитання: "Чого це варте, що це значить і що це означає для мене?" Знання про себе є необхідним матеріалом для самооцінки, а оцінка ж себе дає змогу співвіднести окремі складові образу "Я" з певною системою цінностей. Не варто, продовжує далі Л. Бороздіна, ототожнювати самооцінку і самоставлення: оцінка себе створює умови для формування відповідного самоставлення, задає її модус [4].

Надзвичайно важливим у контексті нашого дослідження є також характеристика самооцінки особистості, розкрита в теорії соціального наuczіння А. Бандури, в якій він розкриває взаємозв'язок загальної та часткової самооцінки. Оскільки компетенція й оціночні стандарти змінюються залежно від виду діяльності, то, на його переконання, її виконання в різних сферах (наприклад – соціальній, інтелектуальній,

професійній і спортивній) й формує різну самооцінку (наприклад – люди можуть високо оцінювати себе в одній сфері, помірно в іншій, негативно в третій). Самосприйняття особистості, наголошує вчений, може відрізнятись і за окремими аспектами одного й того ж виду діяльності. Тому міри самооцінки в конкретних сферах діяльності є більш значущими, ніж один загальний показник [2, 94].

Про значущість іншої характеристики самооцінки особистості йдеться у працях К. Роджерса, який, аналізуючи структуру "Я" особистості, особливого значення надавав самооцінці, в якій розкривається сутність людини, її самість. Вчений стверджував, що самооцінка має бути не лише адекватною, але й гнучкою, яка змінюється залежно від ситуації. Це постійна зміна, вибірковість стосовно оточуючого і творчий підхід до нього в процесі відбору фактів для свідомості. При цьому К. Роджерс не лише розкриває вплив досвіду на самооцінку, але й наголошує на необхідності руху на зустріч йому. У розробленій ним теорії особистості, на відміну від інших, в яких наголошувалося на цінності майбутнього або ж впливу минулого, він підкреслював значущість теперішнього, усвідомлення й оцінку кожної миттєвості свого життя. Лише тоді, стверджував вчений, життя розкриється у своєму справжньому значенні, і лише тоді можна говорити про цілковите і повне функціонування особистості [13, 2].

Варто наголосити також на тому, що самооцінка й самооцінювання є різними поняттями. Зміст самооцінювання і самопізнання є процесами аналізу об'єктивно заданої реальності, на яку спрямована активність суб'єкта, та якостей самого суб'єкта, який забезпечує цю активність. У цьому процесі зіставляється образ реального "Я" з образом ідеального "Я". Близькість або розбіжність цих образів задає рівень самооцінки, який позитивно (негативно) впливає на розвиток особистості. При цьому відповідний рівень формується під впливом зовнішнього середовища (як оцінюють інші значущі люди) та результатів діяльності (успішність своїх дій, вчинків).

Отже, здійснений нами теоретичний аналіз дав змогу розкрити зміст поняття "самооцінка", тому далі нам необхідно також уточнити сутність поняття "рівень домагань". Передусім наголосимо, в сучасній психолого-педагогічній літературі вчені оперують поняттями "домагання" та "рівень домагань". У словнику-довіднику з психології особистості (П. Горностаї, Т. Титаренко) домагання характеризуються як рівень цілі та вплив на її досягнення (недосягнення). Однією з важливих характеристик домагань, стверджують автори, є їх вибірковість в межах конкретної сфери життєдіяльності. Вони визначають рівень майбутніх дій людини в процесі розв'язання знайомої задачі, в якій вона знає попе-

редній свій результат і якого бажає досягнути. Домагання, на думку вчених, мають схематичну послідовність формування: попередня дія; встановлення домагань – рішення про мету наступної дії (випробувати себе чомусь); виконання дії – результат; реакція на досягнуте у формі успіху чи невдачі; припинення або її продовження. Також домагання передбачають наявність мети, яка має внутрішню структуру в рамках однієї конкретної діяльності і яка пов'язана з ситуацією вибору [10, 93].

Н. Коломинський вважає, що домагання характеризують не лише рівень мети та вплив на її досягнення (недосягнення), а є моделю власного самоздійснення, складовою прийнятого для себе "Я-образу". При цьому, відзначає вчений, узгодження самооцінки й рівня домагань особистості фіксується далеко не в 100% випадків. Домагання здебільшого виявляються значно нижчими, ніж їх вербальна самооцінка [6].

Різниця між поняттями "домагання особистості" та "рівень домагань особистості" полягає лише в тому, що останнє розкриває кількісні й якісні характеристики першого. Такої думки дотримується переважна частина сучасних вчених (І. Альошина, О. Арестова, Л. Бороздіна, С. Вершинні, А. Єрофєєв, Є. Залученова, А. Захарова, В. Магун, В. Сафін, А. Федяєв та ін.), предметом дослідження яких обрано домагання особистості. Зокрема, рівень домагань, на думку вчених, це устремління індивіда до мети такої складності, яка, на його думку, відповідає сформованим у нього здібностям. Вона характеризує: рівень складності, досягнення якого є загальною метою майбутніх дій (мета ідеальна); вибір суб'єктом мети наступної дії, яка формується в результаті успіху або невдачі попередніх дій (рівень домагань в даний час); бажаний рівень самооцінки (рівень "Я").

Загалом, на сьогодні суттєвих розбіжностей між визначенням понять "домагання" та "рівень домагань" немає. Різниця полягає лише в кількості заданих суттєвих їх характеристик. Ці характеристики дозволяють більш чітко розмежувати та уточнити сутність згаданих вище понять. Про необхідність розрізняти загальний та частковий рівень домагань наголошує також С.Рубінштейн, який стверджує про те, що в кожній сфері людської діяльності виявляється сфера домагань і сфера досягнень людини [12].

Р. Корсіні, А. Ауєрбах стверджують, що домагання є рушійними силами розвитку особистості. Вони виявляються важливішими у порівнянні зі здібностями, з якими народжується людина або які вона привласнює в процесі взаємодії з оточуючими, оскільки в дійсності має значення те, що вона робить з цими вродженими і привласненими індивідуальними особливостями [9].

Взаємозв'язок самооцінки й рівня домагань особистості розкривається через уточнення нами їх змісту. Рівень домагань особистості

– це її устремління досягнути цілей тієї складності, на яку людина вважає себе здатною. В її основі лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для людини потребою. Такий рівень диференціюється на загальний (узагальнений характер, належить до різноманітних сфер життя і діяльності людини і, передусім до тих, в яких у нею проявляються розумові та моральні якості) та частковий (виявляється в окремо взятих сферах діяльності або людських взаєминах). В основі рівня домагань лежить самооцінка в конкретній сфері життєдіяльності особистості, а процес їхнього формування породжує конфлікт двох тенденцій: з одного боку – прагнення підвищити домагання, щоб пережити максимальний успіх, а з іншого – знизити домагання, щоб уникнути невдач. У випадку успіху рівень домагань, як правило, підвищується, людина проявляє готовність розв'язувати більш складні задачі, у разі неуспіху, відповідно, знижується.

Висновки. Отже, результати теоретичного аналізу проблеми нашого дослідження дають нам змогу констатувати, що під самосвідомістю розуміється процес і результат усвідомлення особистістю самої себе, власної сутності й свого місця в системі численних соціальних зв'язків. При цьому самооцінка та рівень домагань є складовими структури самосвідомості особистості, яка на основі знань про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей прагне досягнути цілей тієї складності, на яку вважає себе здатною у конкретній сфері активності та об'єктивно заданих умовах. Самооцінка та рівень домагань особистості функціонують у загальній і частковій формах. При цьому загальна розкривається через ставлення й прийняття себе як особистості в межах визначеного часу і простору та цілей активності, а часткова визначається ситуаційними і об'єктивованими факторами середовища. Крім того, згадані вище дослідження та результати аналізу наукових праць у галузі психології праці і професійного становлення особистості (Е. Зеєр, Є. Климов, Д. Леонтьєв, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Побірченко, М. Пряжніков, В. Рибалка, В. Сафін, Н. Татенко, Н. Федоришина, П. Шавір та ін.) уможливають висновок щодо значущості самосвідомості та таких її провідних конструктів, як образ "Я" та самооцінка в професійному самовизначенні, які забезпечують репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього, образу професії та формують відповідне ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

2. Бандура А. Теория социального научения / [А. Бандура ; перевод с англ. и ред. Н. Н. Чубарь]. – СПб. : Евразия, 2000. – 191 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание ; [пер. с англ.] / [общ. ред., вступ. ст. В. Я. Пилиповского] / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986 – 420 с.
4. Бороздина Л. В. Увеличение индекса тревожности при расхождении уровней самооценки и притязаний / Л. В. Бороздина, Е. А. Залучёнова // Вопросы психологии. – 1993. – №1. – С. 104-113.
5. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Коломинский Я. П. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько, С. А. Игумнов. – СПб. : Питер, 2004. – 480 с.
7. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
8. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57-65.
9. Психологическая энциклопедия / [Р. Корсини, А. Ауэрбах ; научн. ред. перевода А. Алексеев]. – СПб. : Питер, 2006. – 1766 с.
10. Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
11. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості : [монографія] / за ред. М.Й. Боришевського. – К. : Міленіум, 2006. – 297 с.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер-Юг, 2003. – 512 с.
13. Rogers, C. Psychotherapy and personality change / C. Rogers, R. Dymond // Chicago: University of Chicago Press. – 1954. – V. 2. – P. 1-24.

УДК 159.942.52

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА ВИНИКНЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ДЕФОРМАЦІЙ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Курилас Н.В.

У статті описано особливості впливу економічної кризи на виникнення особистісних деформацій у студентської молоді. Особистісна деформація є психологічним феноменом, який варто розглядати в тісному взаємозв'язку з такими явищами, як дисгармонізація особистості та